

Статистика, учет и аудит, 2(93)2024. стр. 132-141
DOI: <https://www.doi.org/10.51579/1563-2415.2024.-2.10>

Экономика және менеджмент
MPFTA 06.71.07
ӘОЖ 332.024

АӨК ТҰРАҚТЫ ДАМУЫН БАСҚАРУ ТЕТІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ АУМАҚТЫҚ АСПЕКТІНІ ЗЕРТТЕУ

А.Р. Шалбаева ^{1*}, Д.А. Куланова ², А.А. Альжанова ², А.А. Мелдебекова ³, Е.А. Бакиров ⁴

¹Туран университеті, Алматы, Қазақстан

²М.О.Әуезов атындағы Оңтүстік қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

³Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

⁴«Ж.А.Тәшенов атындағы университет» ЖШС, Шымкент, Қазақстан

*Corresponding author e-mail: akmira777@mail.ru

Аңдатпа. Өзара байланысты көрсеткіштер арқылы тұрақты даму тұжырымдамасын қамтамасыз ету және бизнес-мүмкіндіктер әдіснамасын енгізу үшін АӨК аумақтық даму проблемаларын шешу, бұл неғұрлым перспективалы бағыттарды және жаңа бизнес-модельдерден қосылған құн түрінде ДДСҰ-ны бағалауға мүмкіндік береді. Танымның жалпы ғылыми әдістері: теория мен практиканың бірлігі, сенімділік, нақтылық принциптері, іріктеу және топтастыру әдістері. Мұндай ауысу жағдайында бизнес мүмкіндіктерін бағалаудың халықаралық әдістемелерін қолдану жаңа бизнес-модельдердің неғұрлым перспективалы бағыттары мен ықтимал кірістерін қосылған құн түрінде бағалауға мүмкіндік береді. Бұл нәтижелер тұрақты бизнес-модельдерге көшкен кезде агроазық-түлік секторы жыл сайын қосымша пайда әкелетінін көрсетеді. Мұндай ауысу қосымша инвестицияларды және агроазық-түлік стратегияларын түбегейлі өзгертуді талап етеді. Агроазық-түлік секторындағы жетекші жаһандық корпорациялардың нақты үлесін талдау тұрақты дамудың үш өлшеміне байланысты болатын тиімділіктің жаңа негізгі көрсеткіштерін интеграциялау бойынша жүйелі және ғылыми негізделген тәсіл қажет екенін көрсетеді. Бұл тәсіл тек бақылау және есеп беру тетіктерін ғана емес, сонымен қатар ірі халықаралық корпорацияларға агроазық-түлік жүйесін үлкен тұрақтылыққа, тиімділікке және сыртқы күйзелістерге және жаһандық сын-тегеуріндерге төзімділікке қарай толыққанды трансформациялауға бағытталған толыққанды корпоративтік тұрақты даму стратегияларын әзірлеуге және іске асыруға мүмкіндік беретін ынталандырушы шаралардың барлық спектрін қамтуы тиіс.

Түйін сөздер: басқару, тұрақты даму, тұрақты даму көрсеткіштері, АӨК трансформациясы, бизнес-мүмкіндіктер.

Негізгі ережелер. Мақалада, әлемдік қоғамдастық дамуының әртүрлі кезеңдеріндегі тұрақты даму тұжырымдамасы әртүрлі түсіндірулер мен қайшылықтары сипатталған. Мысалы, белгілі бір кезеңде ол жаһандану идеяларына қарсы тұра бастады. Агроөнеркәсіптік кешеннің тұрақты дамуын басқару, әртүрлі шаруашылық нысандарындағы ауылшаруашылық кәсіпорындарының тиімділігін арттыру мәселелері көптеген танымал отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде көрініс тапты.

Cite this article as: Shalbayeva A.R., Kulanova D.A., Alzhanova A.A., Meldebekova A.A., Bakirov E.A. The study of the territorial aspect in the formation of a mechanism for managing the sustainable development of agriculture. *Statistics, accounting and audit.* 2024, 2(93), 132-141. (In Kaz.). DOI: <https://www.doi.org/10.51579/1563-2415.2024.-2.10>

Тұрақты даму тұжырымдамасын, қазіргі уақытта, БҰҰ-ға кіретін барлық елдер адамзаттың басымдықтарының бірі ретінде таниды, оған көшу үшін, ұлттық және жаһандық деңгейде жүргізілуі керек. Тұрақты даму тұжырымдамасы ұзақ эволюциялық жолдан өтті, оны біздің ойымызша үш кезеңге бөлуге болады: пайда болуы, теориялық негіздерді қалыптастыру және тұжырымдаманы жүйелеу кезеңі.

Кіріспе. Тұрақты даму Тұжырымдамасы соңғы онжылдықтарда ұзақ эволюциядан өтіп қана қоймай, жаһандық күн тәртібінде пайда болатын жаңа сын-қатерлерге сәйкес өзгеруін жалғастыруда. Сонымен қатар, кейбір тәсілдер неғұрлым прогрессивті және кешенді бағыттардың (үштік тәсіл, «тұрақтылық шеңберлері» әдісі) әсерінен ескіреді және өзгертіледі, олардың кейбіреулері жалпы заңдылықтарды жеке мысалда түсіндіруді мақсат етеді (корпоративтік тұрақтылық тұжырымдамасы және кластерлік тәсіл).

Алайда, тұрақты дамуды жүзеге асырудың теориялық тәсілдері мен әдістемелік құралдарының пікірталастығы мен пысықталмауына қарамастан, оның мақсаттарын толығымен жаһандық деңгейде ғана жүзеге асыруға болатыны анық, өйткені «бір жерде тұрақты даму талаптарын бұзу жаһандық салдарларды тудыруы мүмкін». Осыған байланысты тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізудің міндетті шарты күш-жігерді үйлестіру және осы салада мемлекеттен тыс деңгейде орындауға міндетті жалпы шешімдер қабылдау болып табылады.

Тұрақты даму тұжырымдамасын қазіргі уақытта БҰҰ-ға кіретін барлық елдер адамзаттың басымдықтарының бірі ретінде таниды, оған көшу ұлттық және жаһандық деңгейде болуы керек. Тұрақты даму тұжырымдамасы ұзақ эволюциялық жолдан өтті, оны біздің ойымызша үш кезеңге бөлуге болады: туылу, теориялық негіздерді қалыптастыру және тұжырымдаманы жүйелеу кезеңі.

Тұрақты даму тұжырымдамасының қалыптасуы алпысыншы жылдардың аяғы мен семестрдің басына тән ғылым мен экономиканы белсенді экологияландыру процесінің қисынды салдары болды.

Материалдар мен әдістер. Жалпы ТДМ-ға қол жеткізу үшін оларға жекелеген секторларда қол жеткізу қажет болатынын атап өткіміз келеді. Осыған сүйене отырып, мақала авторлары аграрлық салаға тән түйінді және өзара байланысты проблемаларды талдау негізінде қазақстандық аграрлық азық-түлік секторына қатысты тұрақты даму мақсаттарын қарауға, сондай-ақ оларды ТДМ сәйкес жүйелеуге әрекет жасалынды. 2030 жылға дейінгі Күн тәртібі, тұрақты дамуға, баса назар аударады және қоршаған ортаға, әлеуметтік салаға және экономикаға әсер ететін әрекеттерді қамтиды. Қазақстан шындығына арналған ТМД жүйесін құру үшін «мақсаттар - міндеттер – көрсеткіштер» иерархиялық құрылымдық тәсілі сақталды.

Нәтижелер. Ғылымдағы тұжырымдамалық тәсіл әрқашан зерттеудің жалпы бағыты мен сабақтастығын анықтайтын негізгі ережелер кешенін алдын-ала әзірлеуді қамтиды. Бұл белгілі бір бұрыш, бастапқы позиция, зерттеу мақсатқа бағытталған бастапқы нүкте.

Ұйымдастырушылық-экономикалық механизм әрқашан интегратор рөлін атқарады, оны басқаруға және тұрақты жұмыс істеуге мүмкіндік беретін басқару жүйесінің негізгі элементі болып қала береді. Ол мақсаттарды, функцияларды, әдістерді, басқару технологияларын біріктіреді, олар белгілі бір басқару деңгейіне байланысты түрлері бойынша өзгеруі мүмкін. Өңірдің АӨК үшін тұрақты дамуды басқарудың мұндай ұйымдастырушылық-экономикалық тетігі өзара байланысты бірнеше «блоктарды» жүйелі түрде біріктіретін құрылымдық модельде ұсынылған (1 сурет).

Өңірдің АӨК тұрақты дамуын басқару тетігінің негізгі блоктары

1. ҚҰҚЫҚТЫҚ БЛОК

1. «Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 8 шілдедегі № 66-III Заңы; 2. «Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021 – 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 30 желтоқсандағы № 960 Қаулысы; 3. «Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021 - 2025 жылдарға арналған ұлттық жобасы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 732 Қаулысы; 4. «Қазақстан Республикасының Ауылдық аумақтарын дамытудың 2023 – 2027 жылдарға арналған тұжырымдамасы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 270 Қаулысы

2. ҰЙЫМДАСТЫРУ-БАСҚАРУ БЛОГЫ

1. Барлық деңгейдегі АӨК басқару құрылымын оңтайландыру; 2. Өңірдің ауыл шаруашылығындағы өндірістік процестерді ұйымдастыру; 3. Ауылдық аумақтарды дамытуды жандандыру процесін ұйымдастыру; 4. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының және олардың азық-түлік нарықтарындағы интеграциялық құрылымдарының өткізу қызметін ұйымдастыру

3. ЭКОНОМИКАЛЫҚ БЛОК

1. Республикалық бюджет және өңірдің бюджет қаражаты, бюджеттен тыс қорлар, ауыл шаруашылығы өндірушілерінің меншікті қаражаты; 2. Механизмдер: жоспарлау, баға белгілеу, кредит беру, сақтандыру, инвестициялау; 3. Ауылдық жерлердегі ауыл шаруашылығы өндірісінің экономикалық тиімділігі

4. ФУНКЦИОНАЛДЫ БЛОК

Басқарудың негізгі функцияларын орындау: жеке деңгейде жоспарлау; басқару сапасын бағалаумен бақылау; реттеуші (бюджет қаражатын және мемлекеттік кепілдіктерді бөлу; агроөнеркәсіп өндірісін орналастыруды оңтайландыру)

5. ӘЛЕУМЕТТІК-АУМАҚТЫҚ БЛОК

1. Кәсіпкерліктің әртараптандыру түрлерін дамыту негізінде ауылдық аумақтар халқының жұмыспен қамтылуын басқару; 2. Өңірдің ауыл тұрғындарын шоғырландыру процесін басқару және жерді, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді пайдалану мониторингі; 3. Ауылдық аумақтарды дамыту тәсілдерінің тиімділігін басқару, өмір сүру сапасын жақсарту және жайлы өмір сүру ортасын құру

6. АҚПАРАТТЫҚ БЛОК

1. Ақпараттық - маркетингтік және консультациялық қамтамасыз етуді басқару және ауыл шаруашылығы аумағында Ақпараттық қолжетімділік деңгейін арттыру; 2. АӨК-де өңірлік ақпараттық жүйені құру; 3. Ауыл шаруашылығын дамыту мониторингі жүйесі

1 сурет - Ауылдық аумақтардың тұрақты дамуын басқару тетігінің басқару құрылымы
Ескерту - авторлар құрастырған

Ұсынылып отырған тетіктің экономикалық блогында тікелей экономикалық сипаттағы міндеттер шешіледі (қаржыландыру, кредиттеу, баға белгілеу, инвестициялар, бюджеттік саясат, шаруашылық жүргізудің тиімділігі). Біздің ойымызша, ең маңызды міндет - ауылдық аумақтардың агро-ресурстық әлеуетінің жай-күйі бойынша мотивациялық-инвестициялық тартымдылығын негіздеу болып табылады. Тартымдылықтың мотивациялық жағы тиісті нормативтік-құқықтық ережелермен бекітілуі керек.

Бұл жүйелік тәсіл субъект пен басқару объектісі арасында тікелей және кері ақпараттық байланыстармен жүйелік өзара әрекеттесуді құруға мүмкіндік береді.

Жүйелілік әрдайым әр түрлі деңгейдегі басқа жүйелермен өзара әрекеттесу арқылы көрінетінін ескеру керек, бұл ұсынылған Я.Корнай «жүйелік па-радиғамаға» сәйкес келеді [1]. Оның мәні экономиканың негізінде Ji жүйелерінің жалпы

теориясының негізін қалаушылар ұсынған жүйелік тәсілдің идеяларына сәйкес келетін бірдей типтегі принциптік ережелерге ие тұрақты экономикалық жүйелер болуы керек екендігіне байланысты. Фон Берталанфи, В.Эшби, Дж. Фон Нейман және олардың шәкірттері, олар туралы Г. Б. Клейнер жазады [2].

Экономикалық жүйелердің жаңа теориясына сәйкес экономикалық процестің (тауарларды өндіру, бөлу, айырбастау және тұтыну) жұмыс істеуі «көп деңгейлі жүйелердің өзара әрекеті мен трансформациясы арқылы қарастырылады» [3], мұны отандық ғалымдар растайды [4]. Бұл ретте жүйелер арасындағы өзара іс-қимыл материалдық игіліктердің «орнын ауыстыруды» қамтамасыз ететін белгілі бір «жүйеаралық орта» арқылы жүзеге асырылады, ол туралы минал Г. Б. Клейнер атап өтті [2].

Егер агроэкономикалық жүйені АӨК контекстінде қарастыратын болсақ, онда «жүйеаралық орта», біздің ойымызша, басқарудың репродуктивті функциясын қарастыруға болады. Дәл осы жерде мультипликаторлардың әсіресе жүйе құраушы салаларының мүдделері тоғысады, олардың қатарына ең тұрақты жұмыс істейтін салалар жатады: астық өндіру, комби-жемшөп және құс шаруашылығы. Яғни, өзара іс-қимыл негізінен аумақтық және агроөнеркәсіптік жүйелер деңгейінде жүреді, олардың әрқайсысы тұтынушылық сұранысты барынша қанағаттандыруға бағытталған, яғни әлеуметтік элементті қамтиды. Демек, макроэкономикалық жүйенің тұрақты дамуын басқару процесі оның әлеуметтік компонентімен тікелей байланысты.

Осы тәсілмен біз АӨК әлеуметтік-экономикалық аумақтық жүйесі (ӘЭАЖ) және оның модельдері сияқты ұғымға жүгініп, аймаққа қатысты тұрақты дамуды басқару мәселелерін қарастыруды ұсынамыз. ӘЭАЖ жүйеліліктің барлық белгілі принциптеріне тән: тұтастық, құрылымдық иерархия, құрылымдылық.

Бұл тұрғыда қазақстандық тәжірибені зерттеу үшін Қытайдағы жер ресурстарын басқару тәжірибесі қызықты болуы тиіс [5,6].

Біздің ойымызша, әлеуметтік-экономикалық аумақтық жүйе әдістемелік тұрғыдан төменде сипатталған принциптерге негізделген.

Басымдық принципіне ерекше назар аудару керек. Ол, ең алдымен, өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымы бар аграрлық шаруашылықтар мен ауылдық аумақтарды қамтитын ӘЭАЖ-нің тұрақты дамуын қамтамасыз ететін мақсаттарды таңдау процесін білдіруге тиіс. Нысаналы қондырғылардың басымдығы мемлекеттің, аграрлық кәсіпкерліктің және ауылдық аумақтар халқының мүдделеріне қайшы келмеуге тиіс. Сонымен бірге, басым мақсаттардың «мемлекеттік «билікке» түсіп, басқару процесі икемділікке, маневрлікке ие және сайып келгенде, ӘЭАЖ-нің тұрақты жұмысын бұзуы мүмкін. Сондықтан белгілі бір нормативтік шеңберде қойылған мақсаттарға қол жеткізудің басымдығы осы жүйенің дамуын басқарудың икемді тетігі негізінде қамтамасыз етілуі керек. Мұндай механизмді енгізу қажеттілігі сонымен қатар sets-тің тұрақты дамуын бұзатын бифуркациялық факторлардың көрінісінен туындайды. Олардың ішінде аса маңызды (тәуекелді): азық-түлік нарығы конъюктурасының өзгергіштігі; мемлекеттік қолдаудың тұрақсыздығы; ауа райының өзгермелі жағдайлары; еңбек ұжымдары мен агроөнеркәсіптік құрылымдардың уәждемелік тетігіндегі кемшіліктер болып табылады.

Басымдық әлеуметтік-экономикалық аумақтық жүйенің өзгеру қарқыны мен деңгейіне әсер ететін тиімді реттеуші тетіктерді құруға да қатысты, бұл көбінесе проблемалы болып табылады. Аймақ деңгейінде мұндай тетіктерді құрудың барлық міндеттерін шешу мүмкін емес, өйткені кез-келген саланың экономикасына, әсіресе аграрлық салаға жаһандану процестері, әлсіз мемлекеттік қолдау, қаржы-экономикалық

дағдарыс әсер етеді. Осыған байланысты осындай жүйелерді дамытуға бағдарланған мемлекеттік аграрлық саясатты реформалау қажеттілігі туындайды.

Механизмдердің мәнін неғұрлым егжей-тегжейлі негіздеу үшін ғалымдар ұсынған механизмдердің екі формасын сипаттау маңызды: «жабық, бастапқы құбылысты көбейту», ол жабық «типті» механизм деп аталады және «ашық типтегі аң терісі» деп аталмайды. Бірінші типке сандық бағалауға жатпайтын механизмдер, екіншісіне валюта механизмі, қаржы механизмі және олардың туындылары жатады [7].

Біздің ойымызша, механизмдердің мұндай таралуы белгілі бір конвенцияны қамтиды, өйткені олардың әрқайсысында ашық және жабық типтегі элементтер болуы мүмкін. Мұндай тұжырымды аграрлық шаруашылықтар мен ауылдық аумақтардың тұрақты дамуын басқарудың ұйымдастырушылық-экономикалық тетігі мысалында негіздеуге тырысамыз. Бұл механизмдегі «тұйықталу» көбею процесінің қайталанатын циклдік сипатына негізделген, ол ауа-райы қаупі, ережелердің әсері, экономикалық процестер және мемлекеттік қолдаудың сөзсіз жағдайында мәжбүрлі және тұрақты түрде жүзеге асырылуы керек.

Агроөндірістік процестің аталған факторларға тәуелділігі оның инновациялық негізде кеңейтілген өндіріске жаңа сапаға өтуін тежейді. Ең жақсы жағдайда, ол төмендемейді, бірақ ауылшаруашылық ұйымдарының кірістілігі мен муниципалитеттердің бюджетіне салық түсімдерінің мөлшері өзгеріссіз қалады. Бұл оларға ауылдық аумақтың (ауданның) әлеуметтік инфрақұрылымын жоғары деңгейде ұстауға мүмкіндік бермейді. Яғни, даму механизмі қарапайым көбею деңгейінде жабылады және оған тиісті жағдай туғызбайды.

АӨК секторындағы халықаралық бизнес-қоғамдастықта тұрақты дамудың корпоративтік стратегиялары үшін жалпы жүйелік қағидаттар мен тәсілдерді тұжырымдау қажеттілігін түсіну жетіле түсті. Жаһандық деңгейде агрозық-түлік жүйелерінің тұрақтылығын бағалауға жүйелі, құрылымдық көзқарас болмаған жағдайда, бизнес үшін тиісті стратегияларды тұжырымдау критерийлері мен параметрлері де әлі әзірленбеген. Вакуум осы процесті институционализациялауға ықпал ететін өзіндік шешімдер мен тәсілдерді ұсынатын әртүрлі ғылыми, академиялық және ғылыми институттармен толтырылады.

Осы саладағы ең жүйелі зерттеулердің бірін 2021 жылы Дүниежүзілік салыстырмалы талдау альянсы (World Benchmarking Alliance, WBA) жүргізді [8]. Бұл ғылыми-зерттеу институты Бизнесің агрозық-түлік жүйелерінің тұрақтылығына қосқан үлесін бағалау жүйесін құрды [9].

Осы мақсатта әлемдік агроөнеркәсіптің 350 жетекші трансұлттық компаниясының қоршаған ортаға оң әсер ету, сапалы тамақтану және әлеуметтік сала мақсатында жаһандық азық-түлік жүйесін трансформациялауға қосқан үлесі талданды.

Осы зерттеудің нәтижелері 23 млн адамды жұмыс орындарымен қамтамасыз ететін және Агроөнеркәсіптегі әлемдік кірістердің 50%-дан астамын бақылайтын АӨК саласындағы жетекші бизнес тобы жаһандық азық-түлік жүйесін тұрақтылыққа қарай трансформациялау бойынша қойылған мақсаттарға әлі қол жеткізе алмайтынын көрсетті. Бұл агроөнеркәсіптік кешеннің ірі бизнесінде агроөнеркәсіптік жүйелерді тұрақты дамытудың атаулы және тиімді стратегияларының жоқтығын көрсетеді. Өз кезегінде, прогрестің болмауы тиісті тұрақтылық мақсаттарына және Париж климаттық келісіміне қол жеткізуді айтарлықтай баяулатады.

Тұрақты дамудың әлеуметтік өлшемі әлемдік агроөнеркәсіп көшбасшыларының корпоративтік стратегияларына да сәтті интеграцияланбаған.

Көптеген елдерде агроазық-түлік секторы жұмысшылардың құқықтарын бұзу үшін, соның ішінде жұмыс күшін мәжбүрлеп пайдалану және балалар еңбегін заңсыз пайдалану тұрғысынан жоғары тәуекелдер тудыратыны белгілі. Әлемдегі азық-түлікпен қамтамасыз етудің күрделі, көп деңгейлі жүйесін ескере отырып, көптеген ірі компаниялар өздерінің корпоративтік сатып алу жүйесіне енгізуден және бақылау және бақылау қиын болатын осы параметрлерден бас тартады. Олардың көпшілігі ең жалпы жаһандық негіздемелік келісімдер мен реттеу шараларын ұстануды жөн көреді, атап айтқанда Халықаралық еңбек ұйымы желісі бойынша әзірленуде, бірақ олардың операциялық қызметіне нақты бақылау тетіктерін одан әрі енгізбестен. Атап айтқанда, World benchmarking Alliance [10] мәліметтері бойынша, әлемдік агроөнеркәсіптің 350 жетекші компаниялары тізімінің тек 8%-ы ғана ставкалар жүйесін қоса алғанда, өз қызметінде адам құқықтарын қамтамасыз етуді бақылау тетіктері мен индикаторларын енгізді және табысты қолданады. Сондай-ақ, бұл компаниялардың 50% - дан астамы өз жеткізушілерінен өндірісте балалар еңбегін қолданбауға кепілдік беруді ресми түрде талап етпейді [11].

Тұрақтылықты әлеуметтік өлшеудің тағы бір негізгі факторы шағын және орта фермерлік және балық шаруашылықтарын нарықтарға кедергісіз қол жеткізу, тең бәсекелестік мүмкіндіктер жасау, жаңа технологияларға, білімге, ресурстарға және инвестицияларға қол жеткізу тұрғысынан қолдау болып табылады. Агроөнеркәсіптік көшбасшылар тізіміндегі компаниялардың 54%-ы фермерлер мен балық шаруашылықтарының тұрақтылығын қолдау бойынша міндеттемелерді көрсеткенімен, тек 2%-ы шағын және орта фермерлік және балық шаруашылықтарының тұрақтылығының, кірісі мен бизнесінің өсуіне өз қызметінің оң әсерінің нақты нәтижелерін ұсына алды.

Жетекші жаһандық корпорациялардың агроазық-түлік секторындағы нақты үлесін талдау тұрақты дамудың үш өлшеміне (әлеуметтік, экологиялық және экономикалық) байланысты болатын тиімділіктің жаңа негізгі көрсеткіштерін интеграциялау үшін жүйелі және ғылыми негізделген тәсіл қажет екенін көрсетеді. Бұл тәсіл тек бақылау және есеп беру тетіктерін ғана емес, сонымен қатар ірі халықаралық корпорацияларға агроазық-түлік жүйесін үлкен тұрақтылыққа, тиімділікке және сыртқы шоктар мен жаһандық сын-тегеуріндерге төзімділікке қарай толыққанды трансформациялауға бағытталған тұрақты дамудың толыққанды корпоративтік стратегияларын әзірлеуге және іске асыруға мүмкіндік беретін ынталандырушы шаралардың барлық спектрін қамтуы тиіс.

Талқылау. Агроазық-түлік жүйесінің тұрақты даму рельстеріне ауысуы кез келген ұлттық экономика үшін де, осы жүйенің негізгі қатысушылары үшін де жаңа мүмкіндіктер мен тәуекелдерді тудырады.

Мұндай ауысу жағдайында бизнес-мүмкіндіктерді бағалаудың халықаралық әдістемелерін қолдану неғұрлым перспективалы бағыттарды және қосылған құн түріндегі жаңа бизнес-модельдерден ықтимал қайтарымды бағалауға мүмкіндік береді.

Бұл нәтижелер тұрақты бизнес-модельдерге көшкен кезде агроазық-түлік секторы жыл сайын қосымша пайда әкелетінін көрсетеді. Мұндай ауысу қосымша инвестицияларды және агроазық түлік стратегияларын түбегейлі өзгертуді талап етеді.

Агроазық-түлік жүйесінде тұрақты бизнес-модельдерді енгізу перспективалары көбінесе шикізат жеткізушілері мен азық-түлік өндірушілерінен бастап дистрибьюторлар мен бөлшек саудагерлерге дейінгі әртүрлі сегменттердегі нарықтың негізгі ойыншыларының басымдықтары мен бизнес стратегияларына байланысты.

Қорытынды. Агроазық-түлік ойыншыларының монетизация мен қосылған құнды алудың нақты және түсінікті тетіктері бар пәрменді баламалы бизнес-модельдерді ұсына алатын тұрақты дамудың неғұрлым кешенді стратегияларына көшуі үшін нарықтарда сапалы жаңа жағдайлар жасау қажет. Бұл мәселені шешу үшін маңызды:

- тиімді корпоративтік басқаруды қалыптастыру, оның ішінде өңірлерде;
- тұрақты өндіріс үшін маңызды ынталандыру шараларын жасау үшін құқықтық және заңнамалық нормалар мен шеңберлерді бейімдеу;
- әлеуметтік жауапты және тұрақты инвестицияларды арттыру үшін қолайлы инвестициялық ахуал қалыптастыру;
- үздік әлемдік тәжірибелерді пайдалана отырып, «жасыл қаржыландыру» тетіктерін құру;
- агрокомпаниялардың, әсіресе шағын және орта бизнестің қазіргі заманғы тұрақты өндіріс технологияларына (нүктелік егіншілік, тамшылатып суару);
- топырақтың спутниктік мониторингі және ерте климаттық болжау және т. б.), сондай-ақ дистрибуция мен тұтынуға (жасанды интеллект);
- блокчейн, машиналық оқыту және ауыл шаруашылығындағы дрондар) экономикалық қолжетімділігі мен қолжетімділігін қамтамасыз ету;
- ұлттық азық-түлік жүйесін реформалау, әсіресе коронавирустық пандемиядан алынған сабақтарды ескере отырып;
- азық-түлік өндірісінің, өңдеудің және тұтынудың тұрақтылығын арттыру үшін агроөндіріске инновациялық, стандартты емес бизнес-модельдерді енгізу;
- климаттық катаклизмдер мен ауруларға төзімді тұқымдар мен тыңайтқыштардың заманауи отандық банкін құру үшін ғзткж-ға инвестиция салу;
- заманауи инфрақұрылымға және өндірістік активтерге инвестиция салу (соның ішінде тамақ қалдықтарын өңдеу үшін және т. б.).

Әдебиет тізімі

1. Корнаи, Я. Системная парадигма // Общество и экономика. - 2002. - № 4. - С. 4-22.
2. Клейнер Г.Б. Новая теория экономических систем и ее приложения // Журнал экономической теории. - 2010. - № 3. - С. 41-57.
3. Лисин, М.Н. Создание инфраструктуры регионального кластера субъектов малого предпринимательства АПК в форме аграрного инфраструктурного парка // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 2013. - № 4. - С. 55-59.
4. Рубаева, О.Д., Прохорова, Л.В. Алгоритмы управления устойчивым социально-экономическим развитием села (на материалах Челябинской области) // Аграрный вестник Урала. - 2013. - № 11. - С. 88-92.
5. Буздалов, И. Опыт и результаты аграрных реформ в Китае и России // АПК: экономика, управление. - 2019. - № 4. - С. 3-14.
6. Комов, Н., Шарипов, С. Эффективное управление земельными ресурсами – неотложная задача государства // АПК: экономика, управление. - 2020. - № 4. - С. 24-31.
7. Guidance on core indicators for agrifood systems. Measuring the private sector's contribution to the SDGs. Food and Agriculture Organization of the United Nations [Electronic resource]. - 2021. - Available at: <https://www.fao.org/3/cb6526en/cb6526en.pdf> (дата обращения: 05.05.2024).
8. 17 Целей устойчивого развития и 169 задач [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://sdgs.un.org/goals> (дата обращения: 05.05.2024).
9. World Benchmarking Alliance [Electronic resource]. -2021. - Available at: <https://www.worldbenchmarkingalliance.org/> (дата обращения: 05.05.2024).
10. Декларация «Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года», принятая резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН от 25 сентября 2015 года

[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/> (дата обращения: 19.11.2022).

11. Орехов С.А. Концепции и эволюция корпоративной социальной ответственности // Вестник РЭУ им. Г. В. Плеханова. – 2018. – № 5 (101). – с. 131–139.

References

1. Kornai, Ja. Sistemnaja paradigma [The system paradigm]. *Obshchestvo i jekonomika*, 2002, № 4, pp.4-22 (In Russian).
2. Klejner G.B. Novaja teorija jekonomicheskikh sistem i ee prilozhenija [The new theory of economic systems and its applications]. *Zhurnal jekonomicheskoy teorii*, 2010, № 3, pp. 41-57 (In Russian).
3. Lisin, M.N. Sozdanie infrastruktury regional'nogo klastera subektov malogo predprinimatel'stva APK v forme agrarnogo infrastruktornogo parka [Creation of the infrastructure of the regional cluster of small business entities of the agro-industrial complex in the form of an agricultural infrastructure park]. *Jekonomika sel'skohoz'jajstvennyh i pererabatyvajushhih predpriyatij*, 2013, № 4, pp. 55-59 (In Russian).
4. Rubaeva, O.D., Prohorova, L.V. Algoritmy upravlenija ustojchivym social'no-jekonomicheskim razvitiem sela (na materialah Cheljabinskoy oblasti) [Algorithms for managing sustainable socio-economic development of rural areas (based on materials from the Chelyabinsk region)]. *Agrarnyj vestnik Urala*, 2013, № 11, pp. 88-92 (In Russian).
5. Buzdalov, I. Opyt i rezul'taty agrarnyh reform v Kitae i Rossii [Preliminary data for 2022]. *APK: jekonomika, upravlenie*, 2019, № 4, pp. 3-14. (In Russian).
6. Komov, N., Sharipov, S. Jeffektivnoe upravlenie zemel'nymi resursami – neotlozhnaja zadacha gosudarstva [Effective management of land resources is an urgent task of the state]. *APK: jekonomika, upravlenie*, 2020, № 4, pp. 24-31 (In Russian).
7. *Guidance on core indicators for agrifood systems. Measuring the private sector's contribution to the SDGs*. Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2021. <https://www.fao.org/3/cb6526en/cb6526en.pdf>.
8. *17 Celej ustojchivogo razvitija i 169 zadach*. Available at: <https://sdgs.un.org/goals> (data obrashhenija: 05.05.2024).
9. *World Benchmarking Alliance*, 2021. <https://www.worldbenchmarkingalliance.org/> (data obrashhenija: 05.05.2024).
10. *Deklaracija «Preobrazovanie nashego mira: Povestka dnja v oblasti ustojchivogo razvitija na period do 2030 goda», prinjataya rezoljuciej General'noj Assamblei OON ot 25 sentjabrja 2015 goda*. Available at: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/> (data obrashhenija: 19.11.2022).
11. Orehov S.A. Konceptii i jevoljucija korporativnoj social'noj otvetstvennosti [Concepts and evolution of corporate social responsibility]. *Vestnik RJeU im. G. V. Plehanova*, 2018, № 5 (101), pp. 131–139 (In Russian).

THE STUDY OF THE TERRITORIAL ASPECT IN THE FORMATION OF A MECHANISM FOR MANAGING THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE

A.R. Shalbayeva^{1*}, D.A. Kulanova², A.A. Alzhanova²,
A.A. Meldebekova³, E.A. Bakirov⁴

¹Turan University, Almaty, Kazakhstan

²M.O. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

³Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

⁴«Zh.A.Tashenev University» LLP, Shymkent, Kazakhstan

Summary. *The article examines the analysis of the real contribution of leading global corporations in the agri-food sector, which shows that a systematic and scientifically based approach is required to integrate new key performance indicators that would be linked to three dimensions of sustainable development (social, environmental and economic). Such an approach should include not only monitoring and reporting mechanisms, but also a full range of incentive measures, which will allow large international corporations to develop and implement full-fledged corporate sustainable development strategies aimed at a full-scale transformation of the*

agro-food system towards greater sustainability, efficiency and resistance to external shocks and global challenges.

Keywords: *management, sustainable development, indicators of sustainable development, transformation of the agro-industrial complex, business opportunities*

ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО АСПЕКТА В ФОРМИРОВАНИИ МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ УСТОЙЧИВЫМ РАЗВИТИЕМ АПК

**А.Р. Шалбаева^{1*}, Д.А. Куланова², А.А. Альжанова²,
А.А. Мелдебекова³, Е.А. Бакиров⁴**

¹*Университет Туран, Алматы, Қазақстан*

²*Южно-Казахстанский университет имени М.Ауезова, Шымкент, Қазақстан*

⁴*КазНПУ имени Абая, Алматы, Қазақстан*

⁵*ТОО «Университет им.Ж.А.Ташенева», Шымкент, Қазақстан*

Резюме. *В статье рассмотрен анализ реального вклада ведущих глобальных корпораций в агропродовольственный сектор, который показывает, что требуется системный и научно обоснованный подход по интеграции новых ключевых показателей эффективности, которые были бы привязаны к трем измерениям устойчивого развития (социальное, экологическое и экономическое). Такой подход должен включать не только механизмы контроля и отчетности, но и весь спектр стимулирующих мер, что позволит крупным международным корпорациям разрабатывать и реализовывать полноценные корпоративные стратегии устойчивого развития, нацеленные на полномасштабную трансформацию агропродовольственной системы в сторону большей устойчивости, эффективности и резистентности к внешним шокам и глобальным вызовам.*

Ключевые слова: *управление, устойчивое развитие, показатели устойчивого развития, трансформация АПК, бизнес-возможности.*

Авторлар туралы ақпарат:

Шалбаева Акмейір Рахматуллаевна* – Тұран университетінің докторанты, менеджмент бағыты, 2 курс, Алматы Қазақстан, e-mail: akmira777@mail.ru

Куланова Дарикуль Аскарбековна - экономика ғылымдарының кандидаты, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің «Маркетинг және менеджмент» кафедрасының доценті, Шымкент қ., Қазақстан, e-mail: K_Dana_A@Mail.Ru

Альжанова Айгуль Алибековна - экономика ғылымдарының кандидаты, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің «Экономика» кафедрасының доценті, Шымкент қ., Қазақстан, e-mail: aigolek@mail.ru

Мелдебекова Айгуль Амантаевна - Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университетінің «Экономикалық мамандықтар» кафедрасының аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: aigul_meld@mail.ru

Бакиров Ержан Амангельдиевич - э.ғ.м., «Экономика және құқық» кафедрасының аға оқытушы, «Ж.А.Ташенев атындағы университет» Жис, Шымкент қ., Қазақстан, e-mail: erjan.001@mail.ru

Information about the authors:

Shalbayeva Akmeiir Rakhmatullayevna* – Doctoral student of Turan University, Management direction, 2nd year, Almaty Kazakhstan, E-mail: akmira777@mail.ru

Kulanova Darikul Askarbekovna - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Marketing and Management of M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan, E-mail: k_dana_a@mail.ru

Alzhanova Aigul Alibekovna - Candidate of Economic Sciences, docent of the Department of «Economics» of JSC M.Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: aigolek@mail.ru

Meldebekova Aigul Amantaevna - Senior lecturer of the Department of «Economic specialties» of Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan, E-mail: aigul_meld@mail.ru

Bakirov Yerzhan Amangeldievich - Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer of the Department «Economics and Law», «Zh.A.Tashenev University» LLP, Shymkent, Republic of Kazakhstan, e-mail: erjan.001@mail.ru

Информация об авторах:

Шалбаева Акмейир Рахматуллаевна* – докторант университета Туран, направление Менеджмент, 2 курс, Алматы Казахстан, e-mail: akmira777@mail.ru

Куланова Дарикуль Аскарбековна - кандидат экономических наук, доцент кафедры «Маркетинг и менеджмент» Южно-Казахстанского университета имени М. Ауэзова, г. Шымкент, Казахстан, e-mail: k_dana_a@mail.ru

Альжанова Айгуль Алибековна - кандидат экономических наук, доцент кафедры «Экономика» Южно-Казахстанского университета имени М. Ауэзова, г.Шымкент, Казахстан, e-mail: aigolek@mail.ru

Мелдебекова Айгуль Амантаевна - старший преподаватель кафедры «Экономические специальности» Казахского Национального педагогического университета имени Абая, г. Алматы, Казахстан, E-mail: aigul_meld@mail.ru

Бакиров Ержан Амангельдиевич - к.э.н., старший преподаватель кафедры «Экономики и право», ТОО «Университет им.Ж.А.Ташенева», г.Шымкент, Казахстан, e-mail: erjan.001@mail.ru

Алынды: 25.05.2024

Қарауға қабылданды: 12.06.2024

Онлайн қолжетімді: 30.06.2024